УДК 81-22

Уманець А.В., канд. філол. наук
професор

МОВНИЙ ЗНАК ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ СЕМІОТИКИ І СТРУКТУРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

В даній статті ми подаємо історіографічний опис досліджень статусу мовного знака у семіотичній системі мови.

Розглянуто різні напрямки семіотичних досліджень мовних знаків та запропоновано тестові завдання для магістрантів з курсу «Історія лінгвістичних вчень».

Ключові слова: мовний знак, семіотика, семантичний трикутник, «позначуване», «те, що позначує».

Трактуючи мову в термінах науки про знакові системи, семіотики, ми можемо уявити мову у вигляді простору чи об'єму, у якому людина формує свої ідеї. У семіотиці мова описується у трьох вимірах – семантики, синтактики та прагматики. Відповідно, мовний знак як фундаментальне поняття семіотики та структурної лінгвістики визначається семантичним, синтаксичним та прагматичним вимірами.

Семантичний – це відношення між знаком та фрагментом реальності, який він позначає; синтаксичний - внутрішня організація знака, відношення знаків один до одного; прагматичний (дектичний) – відношення знаків до людини, яка користується мовою, реакція інтерпретатора на знак.

Поняття мовного знака як білатеральної сутності вперше розроблено стоїками, які виявили певний тип відношень між "позначуваним" та "тим, що його позначує". Визначення функції слова як знака зустрічаємо у Платона. Він називав її репрезентативною. Римлянин Аврелій Августин розвинув погляди Арістотеля та представників античної науки у власній формулі: "Verbum est Signum" ("Слово-це знак"). Знак має дві сторони: означальну (res signans) та означувану (res signata).

Згідно з Ф. де Сосюром лінгвістичний знак складається з "того, що вказує" і "того, на що вказано". Це – звуковий образ та поняття, які поєднані психологічно "асоціативними" зв'язками. Звуки, які ми створюємо, тобто вимовляємо, відображаються як загальні реальності.

Ч. Огден та А. Річардс відтворили ці взаємозв'язки у вигляді трикутника:

Мал. 1

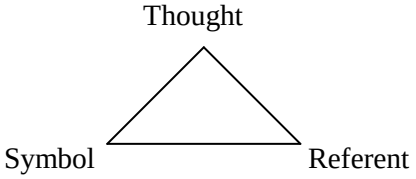

Символ – це, звісно, лінгвістичний елемент – слово, речення і т.д., а референт – це об'єкт, думка або відношення - "поняття". Згідно цієї теорії - не існує прямого зв'язку між символом і референтом (між мовою і світом), –

зв'язок здійснюється через думку чи відношення, а саме наші розумові поняття [6].

З часу виходу у світ праці Ч. Огдена і А. Річардса трикутна модель мовного знака стала домінуючою у лінгвістичній літературі. Але при цьому пропонуються різні варіанти позначення його складових частин. У теоретичній концепції мовного знака С. Ульмана термін "chose" ("річ") ототожнюється з реальним предметом позначення, який за його ж твердженням не є елементом внутрішньої структури слова. Отже, вилучивши предмет позначення ("chose") із структури мовного знака, вчений приєднується в результаті до думки Ф.де Сосюра, який вбачав у знаці двосторонню психічну сутність [3, с.189-190].

Мал. 2

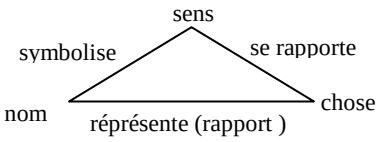

У контексній проекції, згідно моделі К. Ежера знак набуває такого схематичного вигляду:

Мал. 3

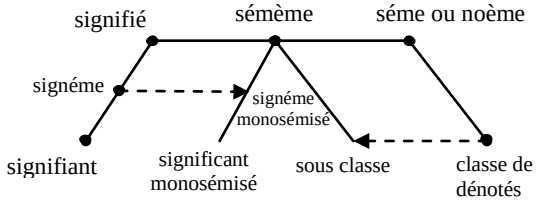

"Моносемізована сигнема повертає нас до класичного "семантичного трикутника", вершини якого формують три традиційні елементи: форма знака (significant), значення (signifié / sémème) і предмет позначення, який може бути у формі однини або множини (підклас)" [3].

Поняття знаковості зустрічалось в Граматиці Пор-Рояля, а згодом у працях лінгвістів-компаративістів – В.Гумбольдта, О.Потебні, П.Фортунатова, І.Бодуена де Куртене, В.Поржезінського, В.Богородицького та ін.

Послідовниками Ф. де Сосюра стали пізніші структуральні напрями та школи – глосематика та Копенгагенський лінгвістичний гурток. Представники Празької лінгвістичної школи дотримувались концепції знака як соціальної сутності, що буде зрозумілою лише на базі загальної системи значень, обов'язкової тільки для всієї мовної спільноти.

Шляхи розвитку знакової концепції мови переплетені з розвитком загальної семіотики та логіко-математичного (формального) моделювання; вона також зазнає впливу з боку "поведінкової" (біхевіористської) парадигми.

У межах логіко-математичного напряму спостерігається кілька концепцій. Американський філософ та математик Чарльз Сандерс Пірс поділив усі знаки, які використовуються у людському суспільстві, на три типи: 1) образні знаки (icons), де позначуване та те, що позначує пов'язані між собою відношенням

подібності; 2) вказівні знаки або знаки-прикмети (indices), що утворюються на основі відношення суміжності; 3) умовні знаки - знаки-символи (symbols), основані на умовній угоді про зв'язки між позначуваним та тим, що позначує. Ч.Моррис продовжив розробку питань семіотики з точки зору біхевіористських поглядів, де мова розглядається як цілеспрямована поведінка, яка квантується на сегменти, кожний з яких є носієм певної знакової ситуації, або семіозису. Ч.Моррис виділив три семіотичні виміри знака: семантику, синтактику і прагматику.

Р.Карнап пристосовує поняття "знак" до потреб точних дисциплін, відходить від двосторонньої концепції знака і трансформує "знак" у "знаковий вираз" - форму знака, однобічну сутність.

Згідно визначення М.П. Кочергана, "знак – матеріальний, чуттєво-сприйманий предмет, який виступає в процесі пізнання і спілкування в ролі замінника (представника іншого предмета) і використовуюється для одержання, зберігання, перетворення і передачі інформації" [2]. Основними ознаками знака є:

1) матеріальність, тобто чуттєве сприйняття;

2) позначення чогось, що перебуває поза ним (об'єкт, позначений знаком, називається денотатом або референтом);

3) непов'язаність з позначуваним природним (причинним) зв'язком;

4) інформативність (здатність нести якусь інформацію і використовуватись з комунікативною метою);

5) системність [2].

Існує точка зору про те, що мовним знаком вважається не двостороння структура (як у Ф.де Сосюра) і не одностороння (Солнцев В.М., Панфилов В.З.), а трьохстороння структура типу Σ (μ, ν, σ) або Σ (μ, ν*, σ), а також чотирьохстороння – Σ (μ, ν, σ, π), де Σ – символ знаку; μ – те, що означає (= мовна форма, яка трактується у широкому розумінні); ν – сигніфікат (поняття або судження), який має співвіднесеність відповідно до предметного денотата або фрагмента дійсності, ситуації; ν* - елементарне значення, що відповідає морфемі або афіксу; σ – синтактика; π – прагматика обов'язково включає предикативність, що співвідносить судження з денотативною ситуацією через модальність і локалізацію значення судження в просторі і часі (формальною або за допомогою пресупозиції, контексту) [1].

Науковці розрізнють номінативний та предикативний типи мовних знаків. Номінативним знаком типу Σ (μ, ν, σ) називають мовний знак, який володіє номінативно-класифікаційною функцією, тобто позначає конкретні "предмети", "події" і одночасно служить номінацією всього класу, роду, виду даних "предметів", "подій", включаючи тим самим в найменування як загальні для даного класу ознаки, так і диференційні, що відрізняють його від класу інших "предметів", "подій". Номінативний знак пов'язаний ономасіологічним відношенням з денотатом, який визначає його співвіднесеність з рядом логічних категорій. Основні компоненти його значення – сигніфікат (поняття) ν, що співвідноситься з денотатом, і синтактика σ, яка складається з 1)

семантичної вибірковості знака; 2) валентності; 3) потенційно можливих поєднань даного знака з іншими знаками мовної системи.

В той час як номінативні знаки обслуговують класифікаційно-номінативну сферу мовної діяльності, позначаючи як окремі “предмети”, “події”, так і класи “предметів”, “подій” і виражаючи тим самим окремі та узагальнені поняття в світі “речей й ідей”, предикативні знаки Σ (μ, ν', σ, π) виконують у мові передусім комунікативну функцію, обслуговуючи сферу комунікації, тому ядром означуваного цих знаків є комунікативне завдання [1].

Представники Празької лінгвістичної школи дотримувались концепції знака як соціальної сутності, що буде зрозумілою тільки на базі загальної системи значень, обов’язкової лише для всієї мовної спільноти. На розвиток дескриптивної лінгвістики суттєво вплинули біхевіористські концепції знака.

Знак у прикладній семіотичній концепії О.О. Шингарьової та Р.С.Піотровського представлявляє собою шестикомпонентну структуру, що складається з денотату, десигнату, конотату, імені, сигнального референту та референту. Сам по собі мовний знак у цій моделі отримує стереометричну репрезентацію, а саме, зображується схематично у формі подвійної піраміди, або діпіраміди, що побудована з двох пірамід зі спільним базисом. У ролі такого базису витупає концептуальний трикутник, вершинами якого є три концептуальні складники знака: денотат, десигнат і конотат. Верхня піраміда відображає референтне співвідношення між знаком та об’єктом реального світу, а нижня – відношення номінації. О.О.Шингарьова розрізняє два стани знака - поза комунікацією та під час комунікації [4].

Отже, сутність мови як знакової системи полягає в тому, що вона складається з відносно закритих знакових підсистем та відносно відкритого набору мовних знаків, які теоретично є інваріантними, але у практиці в процесі комунікації виступають варіантами постійних величин. Наші подальші дослідження спрямовані на висвітлення практичної проблеми реалізації номінативних і предикативних знаків мовної системи у відповідності з основними гносеологічними категоріями, характерними для людського мислення у конкретній ситуації усного чи писемного мовлення. У подальшому тлумаченні мовного знаку як фундаментального поняття семіотики і структурної лінгвістики у курсі лекцій з «Історії лінгвістичних вчень» для магістрантів можна запропонувати наступні завдання.

1. Базуючись на інтерпретації складових семантичного трикутника Фреге, подайте ваше трактування трикутної моделі мовного знака С. Ульмана.

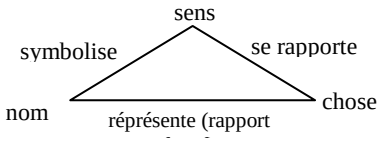

2. Наведіть приклади з курсу «Історія лінгвістичних вчень» різних концепцій науковців:

а) семіотичного;

б) логіко-математичного;
в) біхевіористського;
г) власне лінгвістичного напрямків досліджень знакової природи мови.

3. Опишіть одну із класифікацій знаків.
4. Відтворіть схематично діахронічний розвиток теорій знакової концепції мови.
5. Представте та обгрунтуйте п'ятикомпонентний семіозис знаків Ч. Морриса.
6. Опишіть чотири знакові функції, на яких базуються сучасні напрямки лінгвістичних досліджень.
7. Дайте визначення та виділіть основні ознаки знака згідно концепцій М.П. Кочергана.
8. У поданій схемі знаків комунікативних одиниць визначте різницю між:

   а) словосполученням і реченням, яке є частиною складного речення (clause);

   б) самостійним реченням і реченням, яке є частиною складного речення (clause);

   в) словосполученням і предикативним словосполученням.

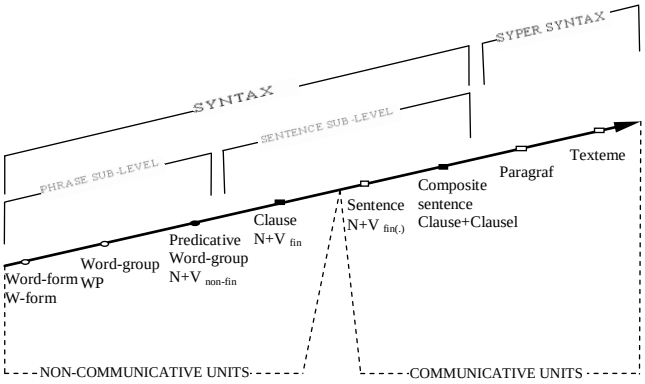

9. Визначте у процентному співвідношенні обсяг нової для вас інформації щодо семіологічного напрямку у лінгвістиці.

Список використаної літератури

1. Дешериева Т.Д. Субъектно-объектные отношения в разноструктурных языках. – М.: Наука, 1985. – 168с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К: Видавництво «Академія», 1999. – 288с.
3. Попович М., Грижак Л. Структура мовного знака в геометричних вимірах // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Вип. 165-166: германська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – 351с.

4. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К.: Артек, 1998. – 336с.
5. Heger K.L. L'annalyze semantique du signe linguistique // Langue française. – 1969. – №1 . – P.44-46
6. Ogden C.K., Richards I.A. The meaning of Meaning. – London: Kedan Paul, 1993. – 300p.

Summary

The article envisages the historiography of investigations of a language sign in the semiotic system of language.

We analyzed a certain amount of viewpoints defining semiotic nature of any language sign, and offered some testing tasks for postgraduates in the history of linguistic studies.

Key words: language sign, semiotic system, semantic triangle, res signans, res signata.

Уманець А.В., канд. філол. наук, професор кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського державного університету